

DE WE-DOEN-HET-SAMENLEVING

INLEIDING

Door de grote diversiteit aan verschijningsvormen en benamingen zou je de grotere beweging misschien niet direct herkennen. Bewonersinitiatieven, wijkcoöperaties, lokale fondsen, wijkbedrijven, energiecoöperaties, zorgzame dorpen: het zijn allemaal gemeenschappen waarin burgers zich verenigen om gezamenlijk maatschappelijke doelen te realiseren. Deze duizenden lokale burgercollectieven zijn een belangrijk onderdeel van het maatschappelijk middenveld en zijn bezig het maatschappelijke landschap ingrijpend te veranderen.

Sinds 2017 organiseert een aantal organisaties het ***We doen het samen! festival***, een jaarlijks festival dat zich richt op deze burgercollectieven. Wij – de kernpartners van het festival – willen onze samenwerking verdiepen. De beweging van actieve bewoners en hun initiatieven is dermate essentieel voor onze samenleving dat wij als samenwerkingsverband de wens hebben uitgesproken om de benodigde randvoorwaarden waarbinnen burgercollectieven kunnen floreren te agenderen, voortdurend te belichten en als uitgangspunt te nemen voor samenlevingsopbouw.

Daarnaast zoeken we naar verbreding van ons samenwerkingsverband. Er zijn tientallen andere organisaties waarmee we zó veel (deskundig) geluid willen gaan maken dat overheden en marktpartijen daar niet meer omheen kunnen. En niet willen. In dat brede collectief kunnen we zorgen voor ruimte voor burgercollectieven, zodat ze een eigen plek kunnen innemen. Het is de overtuiging van alle kernpartners dat alleen als overheid, markt en gemeenschap gelijkwaardig samenwerken, er duurzame oplossingen komen voor de uitdagingen van onze tijd.

Het *We doen het samen! festival* is daarmee niet meer het doel van onze samenwerking, maar een middel om ons gedachtegoed aan te scherpen, te agenderen en gemeengoed te maken.

De voorliggende maatschappijvisie beschrijft de kern van onze boodschap en is de basis voor onze samenlevingsagenda. Wij hopen hiermee te bereiken dat er een versnelling komt in de beweging van bewonerscollectieven in de goede richting, die inmiddels voorzichtig is ingeslagen. Als dat lukt, dan zullen burgercollectieven meer ruimte krijgen om ‘hun ding te doen’ en minder gehinderd worden door het systeemdenken van de huidige tijd.

WE
DOEN
HET
SAMEN!

WIE
WIJ
ZIJN

*Katalys, Oranje Fonds, VSBfonds, Stichting Doen,
Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners,
Nederland Zorgt Voor Elkaar, NOV Platform Vrijwillige Inzet
en (sinds 2022) de Landelijke Vereniging voor Kleine Kernen.*

URGENTE VRAAGSTUKKEN
VRAGEN OM EEN NIEUWE
SOCIALE OVEREENKOMST

Onze samenleving staat voor existentiële vraagstukken, zoals de transitie naar een fossielvrije en circulaire economie, het verbeteren van ons onderwijssysteem en het overeind houden van onze zorg. De systemen die wij in de twintigste eeuw gebouwd hebben, hebben ons veel goeds gebracht maar hebben geen afdoende antwoord meer op deze complexe problematiek. We dweilen met de kraan open, doordat problemen vanuit onze instituties in hapklare brokken worden gehakt – ‘stikstof’, ‘armoede’ – die vervolgens één voor één worden ‘opgelost’. Dat falen leidt tot een verlies aan vertrouwen in onze overheden, en dat vormt volgens Herman Tjeenk Willink een fundamentele bedreiging voor onze rechtsstaat. Of zoals hij het formuleert: “De BV Nederland betekent uiteindelijk het faillissement van de democratische rechtsorde”.

Invloedrijke denkers als Herman Tjeenk Willink, Kim Putters en Pieter Omtzigt betogen al jaren dat we dringend toe zijn aan een herziening van onze manier van samenleven en wat we daarbij van elkaar verwachten. Een nieuwe sociale overeenkomst ¹ die zich kenmerkt door meer gelijkwaardige verhoudingen tussen overheden, burgers, bedrijfsleven en maatschappelijke partners. Een sociale overeenkomst die niet alleen gaat over rechten en plichten, maar ook helderheid biedt over de gewenste uitkomsten in termen van mee kunnen doen in de samenleving, rechtvaardigheid en solidariteit. Daarbij moet duidelijk zijn wat de partijen van elkaar (kunnen) verwachten en wat daarvoor nodig is. Dat betekent ook werken vanuit gemeenschapszin en terugkeer naar de menselijke maat.

¹ We vermijden hier liever het begrip ‘sociaal contract’ omdat dit een politieke lading heeft gekregen door de partij Nieuw Sociaal Contract.

GEMEENSCHAPSKRACHT:
WAT WE SAMEN KUNNEN

De Kloostertuin in het Groningse dorp Kloosterburen ziet er prachtig uit. Het is de trots van mensen die daar dagopvang krijgen. Zij onderhouden de tuin en kweken er voedsel voor het verpleeghuis. In één moeite vinden hier drie activiteiten plaats: groenbeheer, dagopvang en voedsel kweken. Zo hebben bewoners de afgelopen vijftien jaar het tij gekeerd toen Kloosterburen werd bedreigd door de krimp.

Dat brengt ons bij de kracht van gemeenschappen: die is van alle tijden. Volgens Tine de Moor zitten we inmiddels in de derde golf van collectieve actie. Hiermee bedoelt ze de burgercollectieven die vanaf het begin van deze eeuw zijn ontstaan, na de gilden en de meenten in de Middeleeuwen (de eerste golf) en de boerencoöperaties en onderlinge verzekeringsmaatschappijen van eind negentiende eeuw (de tweede golf). ²

Deze derde golf van collectieve actie maakt een snelle groei door. Steeds vaker verenigen burgers zich om samen te werken aan passende oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen. En in toenemende mate wordt kennis en inspiratie gedeeld met andere burgercollectieven, waarbij regionale en landelijke netwerken ontstaan.

Burgercollectieven hebben een grote reikwijdte. We kunnen hier echt niet meer omheen. Het aantal burgers dat hierbij betrokken is, is groter dan dat

van kerken, vakbonden of politieke partijen: 4,2 miljoen volwassen Nederlanders zetten zich in voor hun leefomgeving. En deze inzet gaat door alle lagen van onze samenleving heen. Elke Nederlander kan zich nog vandaag aansluiten bij een burgercollectief rond zorg, welzijn, energie, wonen, natuur, voedsel, cultuur, recycling, veiligheid, vervoer en nog veel meer, of – als dat er nog niet is – zelf een initiatief starten. ³

De economische waarde van het vrijwilligerswerk in ons land wordt geschat op 30 miljard euro. ⁴ Hiermee is deze sector veel groter dan de agrarische sector. Lynn Berger berekent alle onbetaalde zorguren op een waarde van 215 miljard, een kwart van ons bruto binnenlands product. Overigens staat vrijwilligerswerk wel onder druk. ⁵ We moeten samen werken aan mobilisatie van vrijwillige inzet. Dat kan het best vanuit gemeenschappen.

De recente coronacrisis maakte eens te meer duidelijk hoe hard het nodig is dat mensen van betekenis zijn voor elkaar en dat dit ook op grote schaal gebeurde. Men herontdekte de waarde van burgerhulp en gemeenschapszin. Dat er een wereld ligt tussen overheid en markt, tussen publiek en privaat. Dat is de wereld van gemeenschappen van mensen en hun collectieven.

De gemeenschap zoekt van nature een andere weg dan de meeste bedrijven of overheden: integraal en gericht op de échte behoeften van de gemeenschap: als je toch groen beheert, kweek dan ook voedsel, en doe dat meteen in het kader van dagopvang, want ook daaraan is behoefte in onze gemeenschap. ⁶

⁴ Reken even mee: 6 miljoen vrijwilligers, gemiddeld 4 uur per week, modaal uurloon 24 euro = 30 miljard. Bron: CBS

⁵ Bron: *'Steeds minder mensen doen vrijwilligerswerk' (CBS)*

⁶ De 'tragedy of the commons' is overigens al geruime tijd geleden weerlegd door Elinor Ostrom in haar boek *'Governing the commons'*

² Hiervan zijn bedrijven als Rabobank, Achmea, VGZ en Friesland Campina nog restanten

³ Bron: Motivaction onderzoek in opdracht van Katalys, 2023

A large teal circle is centered on a light blue background. Inside the circle is a large, semi-transparent teal number '4'. Overlaid on the number '4' is the text 'DE SAMENLEVING VAN TOEN EN NU' in a yellow, sans-serif font.

DE SAMENLEVING VAN TOEN EN NU

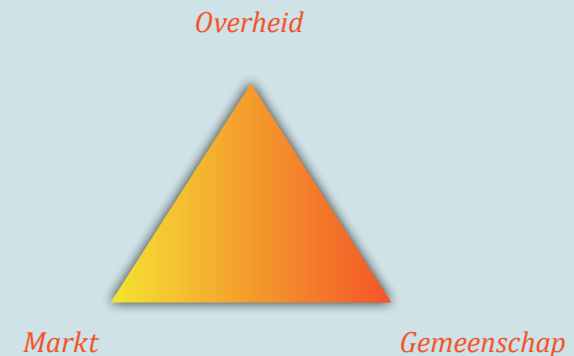
In Nederland speelt het maatschappelijke initiatief van oudsher een belangrijke rol. Oorspronkelijk was onze samenleving voornamelijk georganiseerd rond kleine, hechte gemeenschappen. Deze vertrouwden op gedeelde waarden en samenwerking om te overleven. Besluitvormingsprocessen waren vaak informeel, waarbij beslissingen collectief werden genomen op basis van de behoeften en waarden van de gemeenschap. Sociale interacties waren gebaseerd op relaties, verwantschapsbanden en wederzijds vertrouwen.

We deden het altijd al samen!

Maar in de afgelopen eeuwen is hierin verandering gekomen. Naarmate gemeenschappen uitbreidden en complexer werden, ontstond meer behoefte aan gecentraliseerde autoriteit. Overheden gingen regels en wetten maken, infrastructuur onderhouden en middelen beheren. Zo ontstond de verzorgingsstaat en werden steeds meer taken publieke taken, uitgevoerd door de overheid. Parallel daaraan ontstond een ontwikkeling waarbij maatschappelijke initiatieven geïnstitutionaliseerd werden. ⁷

⁷ Denk aan de rol van woningbouwcorporaties, veelal gestart als lokale verenigingen en uitgegroeid naar veelal grote corporaties die deels vervreemd zijn geraakt van hun fundament en achterban en vaak impliciet hebben gekozen voor een maatschappelijk ondernemingsmodel (markt) of een zelfstandige publieke dienst (de natuurlijke bondgenoot van de overheid). Van oorsprong hoorde deze woningbouwvereniging noch tot de markt, noch tot de staat. Bron: *Het tij tegen*, Herman Tjeenk Willink p.99

Figuur 1: De *trias societatis*

Met de komst van de industrialisatie en de opkomst van het kapitalisme onderging onze samenleving opnieuw een verschuiving: naar een op de markt gebaseerd systeem. ⁸ Hier ligt de nadruk op vrije markten, privé-eigendomsrechten en individuele vrijheid.

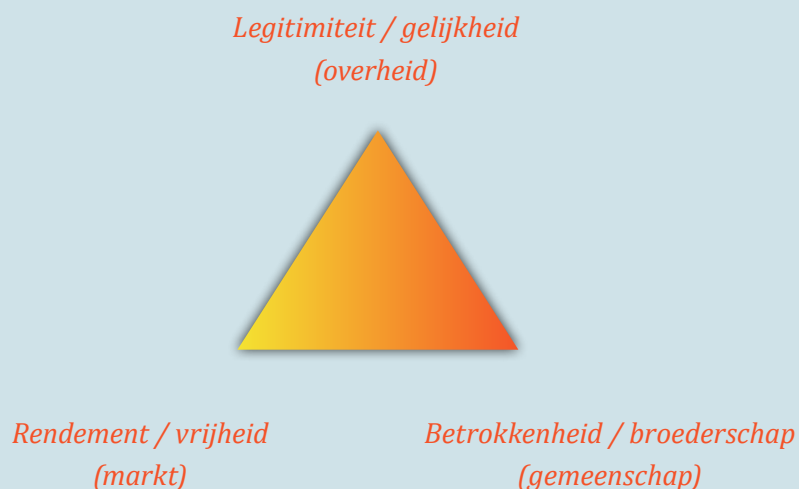
Door de sterke positie die wij als samenleving aan de overheid, en later aan de markt hebben gegeven is de rol van de gemeenschap steeds verder gemarginaliseerd geraakt. Bij het maken van keuzes wordt collectief maatschappelijk initiatief vaak over het hoofd gezien. Daarmee wordt ook weinig tegenwicht geboden tegen staat en markt ter bescherming van bepaalde groepen burgers.

⁸ Met 'markt' bedoelen we hier het traditionele bedrijfsleven, inclusief maatschappelijke organisaties. Strikt genomen behoren veel 'commons', sociale ondernemers en de lokale middenstand ook tot de markt, maar die rekenen we hier tot de gemeenschap.

De dominantie van het marktdenken heeft ook gevolgen voor de publieke waarden die wij belangrijk zijn gaan vinden. Vrij interpreterend op de waardendriehoek van het Instituut voor Publieke Waarden, zien we het volgende:

De overheid zet vanouds sterk in op legitimiteit: kenmerken als rechtmatigheid, gelijke behandeling en de democratische rechtsbeginselen.

Figuur 2: De waardendriehoek (vrij naar IPW)

In onze moderne samenleving is de nadruk, ook bij de overheid, steeds meer komen liggen op rendement: het neoliberale marktdenken met dominante kenmerken als concurrentie, keuzevrijheid en doelmatigheid. Hiermee zijn ook fenomenen als de toenemende individualisering en commercialisering van onze samenleving te verklaren.

De gemeenschap staat vooral voor de waarde **betrokkenheid**, met kenmerken als samenwerking, solidariteit en eigenaarschap. Mensen sluiten zich aan omdat ze instemmen met de achterliggende visie op het maatschappelijke vraagstuk en zich aangesproken voelen door de aanpak. Zij spreken met elkaar af hoe zij zich organiseren en de hoe gemeenschappelijke middelen worden beheerd. Daarbij gaan ze niet uit de weg dat hun eigen kortetermijnsvoordeel misschien kleiner zal zijn dan hun investering. Gemeenschappen gaan uit van onderlinge versterking, in tegenstelling tot competitie, winst of een *zero sum game*. Gemeenschappen gaan ervan uit dat de samenleving hun niet overkomt, maar juist door henzelf collectief en individueel gemaakt wordt. En dat hun handelen dus de kwaliteit van een samenleving mede bepaalt.

Een belangrijk verschil is ook de rol van het begrip *eigendom*. In de gemeenschap is eigendom wel relevant, niet als doel maar als middel, en niet als individueel maar als collectief goed. Ten diepste gaat het meer om 'Ik ben van iets' of 'Ik behoor tot iets'. Dit komt het best tot uitdrukking in het Engelse woord *belonging*. ⁹

Met de dominantie van het marktdenken in onze samenleving is ook het evenwicht tussen de drie publieke waarden verstoord. Hiermee gepaard gaat een institutionalisering en schaalvergroting, die tot vervreemding heeft geleid en een grote afstand tussen de beleidsmakers en de uitvoering op de werkvloer. Bovendien regeren de angst en het wantrouwen, waardoor vrije regelruimte voor burgers en organisaties schaars is. We hebben allemaal de afgelopen jaren kunnen zien tot welke problemen dit kan leiden.

⁹

Peter Block, die het denken over gemeenschapszin heeft uitgewerkt, spreekt in zijn gelijknamige boek over 'Community: the structure of belonging'.

De eerste verschijnselen van een kentering in de samenleving zijn al duidelijk zichtbaar. Internationaal in bewegingen als *degrowth* en de *donuteconomie*, waarin Kate Raworth pleit voor een nieuw economisch systeem waarin iedereen recht heeft op sociale voorspoed en niemand het recht heeft om het aardse ecosysteem te misbruiken voor eigen gewin.

Ook in ons eigen land zien we een omslag in het denken, uitgebreid beschreven door bijvoorbeeld Jan Rotmans, maar ook steeds luider beleden door institutionele partijen als het SCP en de Nationale Ombudsman. Wij zijn op zoek naar een nieuwe balans, al eerder beschreven als de nieuwe sociale overeenkomst. Arjo Klamer zegt het als volgt: “It is the interplay between the market, governmental, oikos, social and cultural spheres that bring about happy and moral people.”

Maar dan gaat het vooral om de voorlopers. Wat nu belangrijk is, is dat er een fundamentele verschuiving komt in het denken en handelen van de héle samenleving, van ieder van ons. Van ego-systeem naar eco-systeem. Van de *ik-samenleving* weer terug naar de *wij-samenleving*.

A large, stylized letter 'E' in a dark teal color, centered on a light blue background. The 'E' is composed of several overlapping rectangular shapes, creating a layered effect. The text 'DE SAMENLEVING IN 2040' is centered over the middle of the 'E'.

DE SAMENLEVING IN 2040

In onze visie is de samenleving anno 2040 fundamenteel veranderd. De overheid kiest steeds meer voor samenwerking en dialoog voor het vinden van de oplossingen voor onze maatschappelijke uitdagingen. Hierbij worden alle partijen betrokken: bestuur, markt, wetenschap én de burger en zijn gemeenschappen.

De focus is ook verschoven van de korte termijn naar de lange termijn. De burger heeft, door schade en schande, geleerd dat de dagkoersen van politieke partijen geen garantie vormen voor constructief beleid. De politiek en overheid hebben ontdekt dat machtspolitiek en het hijgerig achter het electoraat aanhollen geen oplossing bieden voor onze problemen.

In de door ons geambieerde **we-doen-het-samenleving** zijn taken, voor zover mogelijk, overgegaan naar gemeenschappen. Niet vanwege bezuinigingen of vanuit het ideaal van een kleine overheid, maar vanuit de overtuiging dat deze gemeenschappen het beste bepaalde voorzieningen kunnen verzorgen. Zij zijn de haarvaten van de samenleving en weten wat er nodig is. Overheden, instellingen en burgercollectieven bepalen in goed overleg steeds weer wie welke rol heeft. Dat gaat niet altijd goed natuurlijk, conflicterende belangen blijven bestaan. Maar hiermee wordt wel een nieuw evenwicht bereikt. De grenzen worden hierbij bepaald op basis van waar het eigenaarschap rond zorg, energie, voedsel, vervoer en tal van andere maatschappelijke voorzieningen het beste geborgd is en hoe gemeenschappelijke waarden het beste kunnen worden gediend. Die criteria zijn helder en in dialoog bepaald en er zijn concrete afspraken gemaakt over bijvoorbeeld het percentage lokaal eigenaarschap van groene energie, huisvesting en zorg.

Bewoners en maatschappelijke organisaties hebben zelf ook meer de handschoen opgepakt. Nederlanders voelen eigenaarschap over hun leefomgeving en zijn zich bewust van de kans én noodzaak om individueel en collectief te werken aan de samenleving. Dat vraagt van ons allemaal een bijdrage: dat we meer gaan betekenen voor onze buurt of dorp. Gemeen-

schappen hebben ook geleerd dat inclusiviteit een randvoorwaarde is voor draagvlak en resultaat. Iedereen mag meedoen.

Deze nieuwe dynamiek is onderdeel van de nieuwe **sociale overeenkomst** die is gesloten na het echec van de Toeslagenaffaire en de Groningse gasproblematiek. Hierin is niet alleen de manier van samenwerken tussen de overheid, markt en gemeenschap geregeld, maar is ook een duidelijke ondergrens afgesproken van waar burgers recht op hebben.

Gaandeweg is naast publiek-private samenwerking ook **publiek-collectieve samenwerking** van de grond gekomen. De overheid ondersteunt de ontwikkeling van gemeenschappen, en heeft geleerd om die gemeenschappen op waarde te schatten én in hun waarde te laten. De overheid is gestopt met het denken over de samenleving als een optelsom van individuen. Zij dient niet meer alleen het individuele private belang: het belang van gemeenschappen telt net zozeer mee. Overheid en gemeenschap hebben ook in samenspraak passende vormen van verantwoording ontworpen, gebaseerd op hervonden gezamenlijke waarden. Gemeenschappen erkennen de waarde van de (lokale) overheid en ook van de markt. De drie partijen weten elkaar beter te vinden en om te gaan met hun geheel eigen perspectief.

Onze samenleving is teruggekomen van de schaalvergroting die zoveel vreemding heeft gebracht. De landelijke overheid bepaalt de grote lijnen, maar daarbinnen is een grote mate van regionale autonomie. Gemeenten richten zich met hun beleid steeds meer op wijken die voor de burger herkenbaar zijn. Hierbij zijn in gelijkwaardige co-creatie met bewoners opgestelde wijkplannen en -budgetten de norm. In de uitvoering daarvan is veel ruimte voor wijkondernemingen.

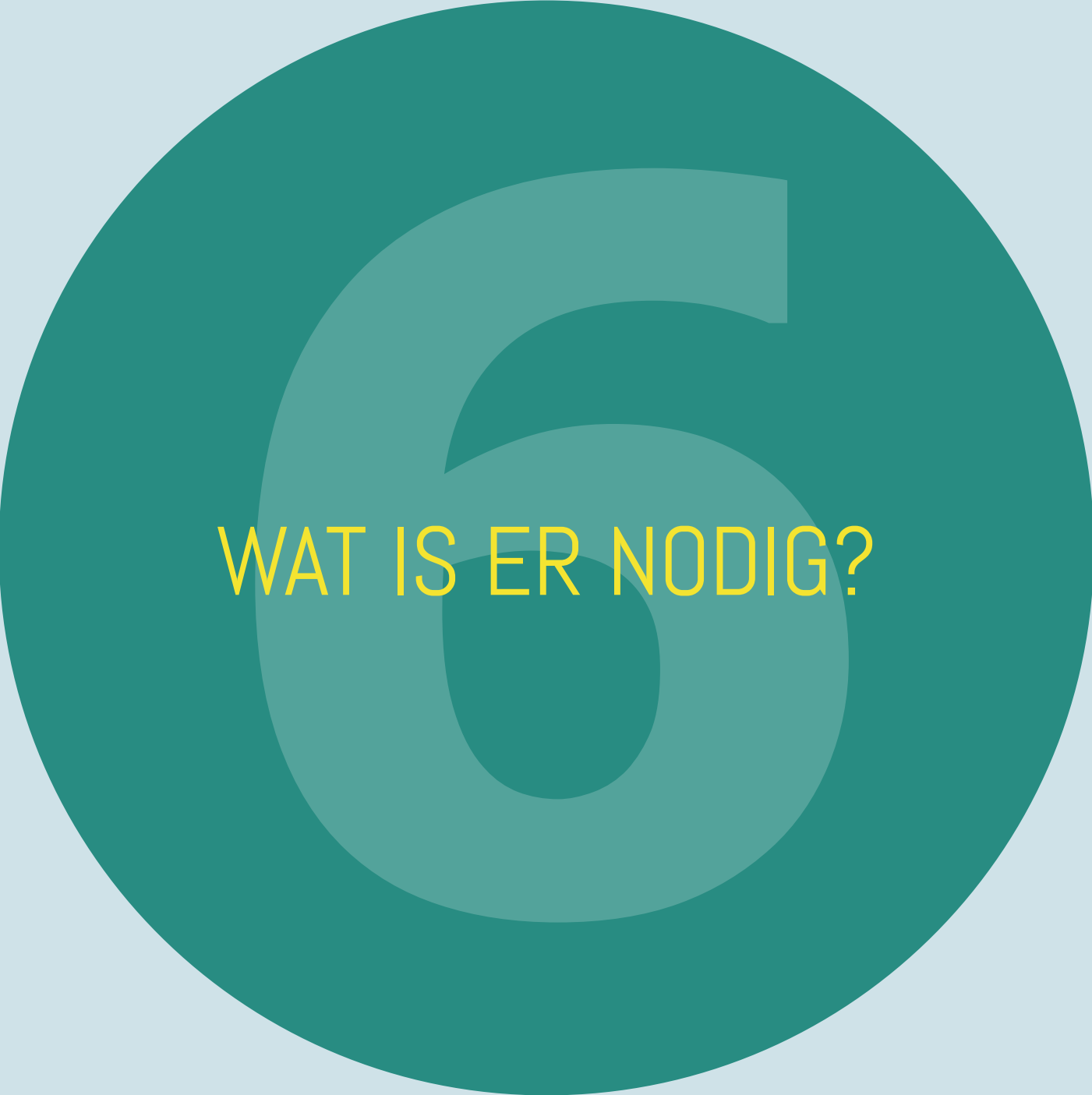
De energietransitie heeft, na een moeizaam begin, in de twintiger jaren

vaart gekregen, waarbij de positieve rol van lokale energiecoöperaties een voorbeeld is geweest voor andere sectoren, zoals wonen en zorg. In alle buurten en dorpen van ons land zijn zorgzame gemeenschappen ontstaan, die nauw samenwerken met formele zorgpartijen. Ook hebben wooncollectieven een steeds grotere rol gepakt in de huisvesting, waarbij vele wijken en dorpen door de bewoners zelf – met ondersteuning van de overheid – zijn getransformeerd tot een levensloopbestendige leefomgeving.

In het onderwijs is weer ruimte voor de menselijke maat, met inbedding in de lokale samenleving, speelruimte voor de leerkracht en échte inspraak van ouders.

Kortom, we leven in 2040 in een samenleving waarin de menselijke maat en het gemeenschapsdenken de norm is.

WAT IS ER NODIG?

Om overal burgercollectieven te laten bloeien moet ten eerste worden geïnvesteerd in herstel van de sociale cohesie in onze buurten en dorpen. Op veel plekken moeten we opnieuw leren om écht samen te leven, het samen te doen. Voorwaarde hiervoor is dat de sociale basisinfrastructuur op orde is. Hiermee bedoelen we: alle voorzieningen die mensen in hun leefomgeving nodig hebben om samen gezond en gelukkig oud te worden. Hier is al veel over bekend. ¹⁰

Momenteel zien we nogal eens dat het burgercollectief *naast* het aanbod van de markt of de overheid komt te staan. In een experimentele fase is dat geen probleem, maar om de levensvatbaarheid op de lange termijn te borgen, dienen middelen en diensten te worden overgedragen aan collectieven van burgers. Anders komt de gemeenschap uiteindelijk in een concurrentiepositie terecht. Dit vraagt ook een transitie van de instituties, zoals overheden, marktpartijen, wetenschap en financiële instellingen. Zij moeten leren loslaten, erkennen dat het huidige systeem niet meer in staat is de juiste oplossingen te bieden, en bewoners durven vertrouwen - ook al doen die het misschien op een andere manier dan zij zelf zouden doen.

Nog lang niet overal hebben burgercollectieven een niveau bereikt waarop ze bepaalde taken van markt en overheid kunnen overnemen. Dat is ook niet vreemd, want we hebben het behoorlijk ingewikkeld gemaakt. We moeten gemeenschappen de tijd, maar vooral de ruimte geven om zich verder te ontwikkelen, ook al gaat dat met vallen en opstaan. We hebben ook landelijk nog veel werk te doen in het doorontwikkelen van onze beweging. Denk aan het goed beschrijven van de *governance* van gemeenschappen.

¹⁰ Zie de publicatie *Sociale basisinfrastructuur: voor vitale en gezonde gemeenschappen*

Om het potentieel van betrokkenheid, talent en inzet van inwoners via gemeenschappen verder te ontwikkelen is het nodig om deze ontwikkeling van burgercollectieven breed te belichten. We moeten veel meer van ons laten horen. Wij zien als We Doen Het Samen-coalitie ook een taak om hier een actieve bijdrage aan te leveren.

Rondom de lokale burgercollectieven moet worden gewerkt aan een regionale en landelijke infrastructuur. Om kennis en ervaring vast te leggen en te delen, om aan de regionale en landelijke overlegtafels onze stem te laten horen en om ondersteuning te geven aan de groei en ontwikkeling van die duizenden initiatieven. Dit geeft de beweging ook een gezicht, zodat er een vliegwieleffect ontstaat waardoor steeds meer burgers ervoor kiezen om zich aan te sluiten bij gemeenschappen.

WE
DOEN
HET
SAMEN!

oranje
fonds

Katalys
Krachtige ondersteuning
voor lokale initiatieven

Nederland Zorgt Voor Elkaar

LANDELIJKE
VERENIGING
VOOR
KLEINE
KERNEN

VSBFonds,
iedereen doet mee